

ՃԱՐՏԱՐԱԴԵՏՈՒԹՅԱՆ ԵՎ ՔԱՆԴԱԿԱԳՈՐԾՈՒԹՅԱՆ ՆԵՐԴԱՇՆԱԿ ԵՐԿԻՈՍՈՒԹՅՈՒՆ.... ՔԱՆԴԱԿԱԳՈՐԾ ԱՐԱ ՍԱՐԳՍՅԱՆ

ՀԱՍՄԻԿ ՊԱՐԱՆՅԱՆ

1954-55 թթ. Ճարտարապետ Ս.Սաֆարյանի նախագծով Երևանում կառուցվեց Հայաստանի գիտությունների ազգային ակադեմիայի նախագահության շենքը: Շինարարության ավարտից հետո ակադեմիայի ղեկավարությունը հանձնարարեց քանդակագործ Արա Սարգսյանին քանդակագործել ակադեմիայի նորակառույց շենքի նիստերի դահլիճը: Արա Սարգսյանը սիրով ստանձնեց այդ աշխատանքը և պատկերեց ոչ միայն հայ ժողովրդին, նրա մշակույթին ու գիտությանը ծառայած ականավոր մարդկանց, այլև համաշխարհային հռչակ ունեցող մի շարք գիտականների՝ թվով 18 բարձրաքանդակները՝ Դավիթ Անհաղթ, Աճառյան, Անանիա Շիրակացի, Գալիլեյ, Դարվին, Հեյզլ, Արիստոտել, Կոնֆուցիոս և այլն: Այս պորտրետային ֆրիզը Արա Սարգսյանի կողմից կերտված դեկորատիվ քանդակի լավագույն օրինակներից է և այսօր էլ շարունակում է գեղագիտական բարձր դրսևորում համարվել:

Քանալի բառեր – ճարտարապետություն, քանդակագործություն, հարթաքանդակ, ավանդույթ, բարձրաքանդակ, դեկորատիվ քանդակ, կերպար, ֆոն, պորտրետ:

Հազարամյակների ընթացքում ճարտարապետությունը հանդիսացել է հայ ժողովրդի մշակույթի կարևորագույն բաղկացուցիչ մասը: Նրա բազմաթիվ հուշարձաններում ցայտուն արտահայտվել են հայ արվեստի ազգային ինքնատիպությունը, բարձր մակարդակը և գեղարվեստական հարուստ ավանդույթները: Հայաստանի պատմական բարդ անցյալի՝ պատերազմների, նվաճողների լծի տակ գտնվելու, բնական աղետների հետևանքով մեր ճարտարապետական հարուստ ժառանգությունը մեծապես տուժել է: Այս համընդհանուր պատկերից կարելի է առանձնացնել հիմնականում եկեղեցական շինություններն ու վանական համալիրները, տարբեր հուշարձաններ (կոթողներ, խաչքարեր և այլն), որոնց բազում օրինակներ բարեբախտաբար կանգուն են մինչև այսօր: Հայկական ճարտարապետության խորհրդային շրջանը Հայաստանի ճարտարապետության մեջ բոլորովին նոր փուլ էր: Խորհրդային Հայաստանի կայացման հենց առաջին տարիներից Հայաստանում արդեն առկա էին այդ ժամանակի համար առաջադեմ ճարտարապետական և քաղաքաշինական ուղղություններ: Հայաստանում ձևավորվել էին թե՛ իրենց համոզմունքներով, թե՛ իրենց գեղարվեստական ու գեղագիտական արտահայտչամիջոցներով,

մինչև անգամ գաղափարական հենքով ուրույն և չկրկնվող ճարտարապետական տարբեր դպրոցներ ու արվեստանոցներ:

Ճարտարապետությունը, հանդիսանալով տվյալ ժամանակի սոցիալական, գաղափարախոսական, գեղարվեստական ըմբռնումների և պատկերացումների անբաժանելի մասը, նույնպես ուղղված էր դեպի սոցիալիզմ: Շենքերի մտահղացումները, տիպաբանական տեսակները, արտահայտչամիջոցներն ամբողջությամբ կրում էին սոցիալական համահավասարեցման սկզբունքներ, որոնց հիման վրա ծաղկում ապրեցին կոնստրուկտիվիզմը և ռացիոնալիզմը՝ որպես ճարտարապետական ձևամտածողություն, ծավալատարածական արտահայտչաձևեր: Վերոհիշյալ սկզբունքներն իրենց արվեստում և ճարտարապետական կերտվածքներում մեծապես գործածեցին Մ.Մագմանյանը, Կ.Հալաբյանը, Գ.Քոչարը, Ն.Բունիաթյանը և ուրիշներ: Նրանց կողմից նախագծված շինությունները միանգամայն նոր և մեծամասշտաբ էին գյուղաքաղաք հիշեցնող այն ժամանակվա Երևանի համար (օր.՝ Մ.Մագմանյանի, Կ.Հալաբյանի բնակելի տունը ներկայիս Սախարովի հրապարակում):

Սակայն պետք է նշել նաև, որ Խորհրդային Հայաստանի վաղ շրջանի ճարտարապետության տրամագծորեն հակադիր կողմում էր գտնվում Ալեքսանդր Թամանյանը: Ստանալով ճարտարապետական դասական կրթություն (Պետերբուրգի գեղարվեստի ակադեմիա)՝ նա հիանալիորեն տիրապետում էր դասականության արվեստի և մասնավորապես ճարտարապետության բոլոր սկզբունքներին և իր նախագծած շինություններում գրեթե միշտ լավագույնս գործածել էր դրանք (Պետերբուրգի հայկական եկեղեցու վերականգնում): Նա փաստորեն ավանդական ճարտարապետության և դասական ֆունդամենտալության կրողն էր հայ ճարտարապետության պատմության մեջ: Եվ այս ձևավորված միջավայրում իրենց ճարտարապետական մտահղացումներն էին թղթին հանձնում նաև այն ժամանակ երիտասարդ, բայց փորձառու և խոստումնալից ճարտարապետներ Ս.Սաֆարյանը, Մ.Գրիգորյանը, Ա.Ահարոնյանը և ուրիշներ: Ս.Սաֆարյանը, Ա.Ահարոնյանը կամաց-կամաց փորձեր էին անում վերանայելու իրենց ստեղծագործական հավատամքը, այն է՝ գեղարվեստական լուծումները նորովի կերպավորելու լույսի ներքո, ճարտարապետության մեջ կիրառելու նաև կոնստրուկտիվ նորանոր նվաճումներ, գաղափարախոսություններ, ի տարբերություն ասենք Մ. Գրիգորյանի, ով միանգամայն հավատարիմ էր Ա. Թամանյանից ժառանգած դասականության սկզբունքներին և

ձևերին¹:

Եվ ահա այս նոր գեղարվեստական ձևամտածողության, գեղագիտական բոլորովին նոր չափորոշիչների ֆոնին Մարշալ Բադրամյանի պողոտայի երկու կողմերում վեր խոյացան այժմյան Ազգային ժողովի շենքը (նախկինում՝ կոմունիստական կուսակցության կենտրոնական կոմիտեի շենքը, ճարտարապետ՝ Մ. Գրիգորյան), Հանրապետության նախագահի նստավայրը (նախկինում՝ ՀԽՍՀ Գերագույն խորհրդի շենքը, ճարտարապետ՝ Մ. Գրիգորյան), Գիտությունների ազգային ակադեմիայի շենքը (ճարտարապետ՝ Ս. Սաֆարյան) և Հայաստանի ամերիկյան համալսարանի շենքը (նախկինում՝ Քաղկրթության համագումարների պալատ, ճարտարապետ՝ Մ. Գրիգորյան): Այս ամենն ամբողջական դարձավ ու լրացվեց արդի հայ ճարտարապետության լավագույն օրինակներից մեկի՝ Երևանի մետրոպոլիտենի «Մարշալ Բադրամյան» կայարանով, 1981թ.: Ինչպես արդեն վերևում նշեցինք, Սամվել Սաֆարյանի նախագծով է կառուցվել Հայաստանի գիտությունների ազգային ակադեմիայի նախագահության շենքը 1954-55 թթ.²: Ինչպես Սաֆարյանի գրեթե բոլոր մտահղացումներին, այստեղ ևս բնորոշ էին ճարտարապետական հատակագծման ռացիոնալությունն ու հստակությունը, կառուցվածքային և ծավալատարածական, գեղագիտական խնդիրների սերտ համադրումը, քարի կիրառման ազգային ձևերի ներդաշնակությունը, ճարտարապետական օրգանիզմի ներքին և արտաքին դրսևորումների միասնությունը: Չափազանց կարևոր և նպատակային են նաև ճարտարապետական կառույցի ներքին հարդարման խնդիրները, արտաքին և ներքին ձևերի, մտածողության ներդաշնակ զուգակցումը: Չնայած այն հանգամանքին, որ ճարտարապետության գեղարվեստական-արտահայտչական կարևորագույն միջոցը կոմպոզիցիան է, արխիտեկտոնիկան, համամասնությունը, ծավալայնությունը, այնուամենայնիվ շատ կարևոր են նաև նրա ներքին հարդարման պատկերային, բնութագրական բովանդակությունն ու էությունը: Եվ ահա շենքի շինարարության ավարտին զուգընթաց Հայկական ՍՍՀ գիտությունների ակադեմիայի պրեզիդիումը (այժմ՝ Հայաստանի գիտությունների ազգային ակադեմիայի նախագահություն) 1957 թվականին քանդակագործ Արա Սարգսյանին հանձնարարում է քանդակազարդել ակադեմիայի նորակառույց շենքի նիստերի

¹ **Հարությունյան Վարազդատ**, խմբ.՝ Մ. Հասրաթյանի, «Ճարտարապետ Սամվել Սաֆարյան», Երևան, 2002, էջ 22, 23:

² **Հասրաթյան Մուրադ**, Հայկական ճարտարապետություն, Երևան, 2011, էջ 18:

դահլիճը: Դա մի մեծ ու բարդ մտահղացում էր, ըստ որի՝ նախատեսված էր դահլիճի ճակատային պատին տեղադրել Լենինի մեծադիր բարձրաքանդակը, նույն պատի վերին հատվածը պսակել 1,5 մետր լայնք ունեցող 15-մետրանոց քանդակագործական ֆրիզով, որ պետք է պատկերեր հայ ժողովրդի, նրա գիտության ու մշակույթի պատմության դրվագները, իսկ մնացած պատերին՝ գիտության հանճարների գրեթե 26 պորտրետային բարձրաքանդակ, յուրաքանչյուրը՝ 125x85 սմ չափերով: Սակայն այս մտահղացումն իրագործվում է մասամբ. էսքիզ էր՝ էսքիզ էլ մնում է ֆրիզը, որտեղ իրար հաջորդում էին հիանալի խմբավորված թեմատիկ կոմպոզիցիաները՝ իրարից բաժանված նույնպես թեմատիկ իմաստ կրող զարդաքանդակ միջնորմներով: Դիմաքանդակների թիվը կրճատվում ու հասցվում է 18-ի³, որի հետևանքով դահլիճում, օրինակ, տեղ չեն գտնում այնպիսի հաջողված գործեր, ինչպես՝ Խորենացու, Բուզանդի, Ամիրդովլաթի, Մ. Աբեղյանի և ուրիշների դիմաքանդակները: Պետք է նշել՝ բավականին լավ են տեղադրված և ճիշտ մասշտաբայնություն ունեն գիտնականների 18 գիպսե բարձրաքանդակները, որոնք իրենց դեկորատիվ քանդակաձևերով թարմ և ուշագրավ նորույթ են Արա Սարգսյանի արվեստում⁴:

Գրեթե բոլոր պորտրետները քանդակված են արտահայտիչ հնարներով: Կիրառված է կատարողական նոր եղանակ, որը պլաստիկական արդվածքում գծին էլ է տեղ տալիս, բայց այնպես, որ այն ընթերցվում է իբրև օրգանական քանդակատար և ստեղծում է պարզեցված ու դիմադրող աշխույժ պատկեր ունեցող ծավալներ, կենդանի ուրվանկարներ: Մազերի ստվարախիտ մշակման կողքին հարթայնությանը մոտեցող նուրբ լուծումներով դեմքեր կան այստեղ, կա օգտագործված միջոցների, ընտրված դիմագծերի այնպիսի լակոնիկություն, որն իր զուգահեռները չունի քանդակագործի անցած ճանապարհին⁵: Առհասարակ XX դարում քանդակագործները, պահպանելով ռեալիստական գծերը, նվաճումները, ձգտում էին կերպարներին տալ առավել ընդհանրական, խորհրդանշիչների հասնող մեկնաբանություն: Եվ քանի որ մարդու մարմնի պատկերմամբ գրեթե հնարավոր չէր գերազանցել հին հույներին, պետք էր որոնել հոգեբանական այլ մոտեցումներ ու դրսևորումներ: Չնայած դեկորա-

³ Կոնֆուցիոս, Արիստոտել, Ավիցենա, Անանիա Շիրակացի, Գրիգոր Մագիստրոս, Մխիթար Հերացի, Դավիթ Անհաղթ, Գալիլեյ, Լեյբնից, Նյուտոն, Կոպերնիկոս, Լոմոնոսով, Մենդելեև, Դարվին, Պաստյոր, Աճառյան, Ֆիոկովսկի, Պավլով:

⁴ Հարությունյան Վահան, Արա Սարգսյան, Երևան, 1975, էջ 106, 107:

⁵ Տե՛ս նույն տեղում, էջ 108:

տիվ արձանագործությունն առհասարակ հոգեբանական խոր դրսևորումներ չի սիրում, դա խորթ է նրա բնությանը: Այն ավելի շատ գործ ունի զուսպ միջոցներով արված, ընդհանրացումների ձգտող ու լայն մեկնաբանություն գտած կերպարների հետ: Ահա թե ինչու ակադեմիայի նիստերի դահլիճը զարդարող բարձրաքանդակներում չպետք է որոնել հոգեբանական խոր ու բազմակողմանի մոտեցումներ, բայց նրանցում կան սուր դիտված և ընդհանուր գծերով արտահայտված բնութագրումներ, որոնք ինքնին խոսում են նաև պատկերված անձանց հոգեբանությունից ու հոգեվիճակից: Ասվածի լավագույն վկայությունն են, օրինակ՝ Շիրակացու, Մագիստրոսի, Կոպերնիկոսի, Կոնֆուցիոսի, Ցիոլկովսկու դիմաքանդակները, որոնցում վերը նշված նոր քանդակածները գտել են իրենց առավել ակնհայտ արտահայտությունները: Քանդակագործական այս նոր ձևերն Ա. Սարգսյանի մոտ ի հայտ են եկել ոչ թե հանուն ձևի, այլ պայմանավորված ճարտարապետության հետ օրգանապես սինթեզվելու անհրաժեշտությամբ: Եվ ահա դրա շնորհիվ է նաև, որ բարձրաքանդակները պատից դուրս չեն ցցվում, չեն խախտում պատի համաչափությունն ու հարթությունը: Կապը պատի հետ ինքնին որոշում է այս քանդակների դեկորատիվ բնույթը: Անշուշտ, քանդակագործական պատկերավորությանն ու արտահայտչականությանն օգնում են նաև լույսն ու ստվերը: Քանդակված ֆիգուրի, պորտրեի հարթություններն ու մակերեսները, արտացոլելով լույսն ու ստվերը, ստեղծում են ձևերի տարածական խաղ, որը գեղագիտականից զատ նաև ներգործող խոր ազդեցություն է թողնում դիտողի վրա: Ակադեմիայի նիստերի դահլիճը զարդարող պատկերաշարում Արա Սարգսյանը դրսևորել է իր՝ պորտրետիստի կարևոր ու նպատակային դրսևորումները, այն է՝ զոհաբերելով երկրորդական, օժանդակ մանրամասնությունները տալ կերպարի առավել հատկանշական և բնորոշ կողմերն ու առանձնահատկությունները: Քանդակագործի այս շարքի լուրջ արժանիքներից է նաև այն, որ անցյալի հայ գիտնականները ո՛չ հավաստի պորտրետներ ունեն, ո՛չ էլ հորինված կերպարանքների պատկերագրային ավանդույթ, և Արա Սարգսյանը նրանց դիմապատկերներն ինքն է հորինել, հորինել է հիմնականում հաջող, և հնարավոր է, որ դրանցից մի քանիսը հիմք դառնան գիտնականների հետագայում ստեղծվելիք կանոնացված պատկերագրության համար: Արա Սարգսյանի մտահղացումն այսօր մեզ ներկայանում է խմբագրված տեսքով, մասնավորապես գաղափարական բացահայտ փոփոխությունների համատեքստում, նիստերի դահլիճի կենտրոնական պատը զբաղեցնող Վ.Ի. Լենինի բարձրաքանդակը հանվել է, և պետք է նշել, որ ի սկզբանե այս հատվածը

դիտողի վրա պահանջվող ուժով չի ներգործել՝ կապված ճարտարապետության որոշ թերությունների հետ (ըստ Հարությունյանի՝ մասնավորապես դահլիճի լայնքն ու բարձրությունը լավ չեն հարաբերակցված, բարձրությունը լայնքի համեմատ քիչ է)⁶:

Դեկորատիվ քանդակը, ի տարբերություն հաստոցայինի և մոնումենտալի, ավելի կապված է բնության հետ, ճարտարապետության հետ, նրանց հետ միաձուլվելով է ներկայանում որպես ավարտուն քանդակագործական դրսևորում:

Եվ արդ, քանդակագործ Արա Սարգսյանի և ճարտարապետ Սամվել Սաֆարյանի այս գեղարվեստականորեն ներդաշնակ երկխոսությունը ճարտարապետության ու քանդակագործության ևս մի օրգանական, բովանդակալից ու նորորակ սինթեզ է, ինչը դրսևորված է մասնավորապես ճարտարապետական մտահղացման, պատի հարթության և քանդակաձևերի փոխհարաբերության մեջ:

ГАРМОНИЧНЫЙ ДИАЛОГ АРХИТЕКТУРЫ И СКУЛЬПТУРЫ: СКУЛЬПТОР АРА САРГСЯН

АСМИК ПАРАНЯН

В 1954-1955 годы в городе Ереван по проекту архитектора С. Сафаряна было построено здание президиума Национальной академии наук Армении. После окончания строительства академии руководство поручило скульптору Ара Саргсяну украсить скульптурами зал заседаний недавно построенного здания академии. Ара Саргсян с любовью принялся за это дело и изобразил не только армянский народ, выдающихся людей, прослуживших науке и культуре, но и горельефы целого ряда имеющих всемирную известность ученых численностью 18 человек: Давида Непобедимого (Анахта), Ачаряна, Ширакаци, Галилея, Дарвина, Геракли, Аристотеля, Конфуция и других. Этот портретный фриз является примером наилучшей декоративной скульптуры, созданной Ара Саргсяном и в настоящее время продолжает считаться образцом высокого эстетического проявления.

Ключевые слова – архитектура, скульптура, рельеф, традиция, горельеф, декоративная скульптура, изображение, фон, портрет.

⁶ Հարությունյան Վահան, Արա Սարգսյան, Երևան, 1975, էջ 109:

HARMONIOUS DIALOGUE OF ARCHITECTURE AND SCULPTURE SCULPTOR ARA SARGSYAN

HASMIK PARANYAN

The building of the Presidency of the National Academy of Sciences of Armenia was constructed in Yerevan, 1954-55, designed by the architect S. Safaryan. When completed, the heads of Academy commissioned sculptor Ara Sargsyan to decorate the new building of the Academy's conference hall with sculptures. Ara Sargsyan kindly took on the job and portrayed not only the Armenian people, their culture and science served prominent people, but also a number of renowned connoisseurs' eighteen high-reliefs: David the Invincible, Acharyan, Anania Shirakatsi, Galilei, Darwin, Heratsi, Aristotle, Confucius etc.

This portrait frizz is one of the best examples of decorative sculptures created by Ara Sargsyan and even today, continues to be considered high aesthetic expression.

Key words – architecture, sculpture, bas-relief, tradition, high-relief, decorative sculpture, image, background, feature.